

Ненад ВУКОВИЋ*

САЗВЈЕЖЋЕ СЛОБОДЕ И УМЈЕТНОСТИ (стваралачки ликови Мухамеда и Скендера Куленовића)

Академија лијепих умјетности (Akademia Sztuk Pięknych) у Кракову... ехо њене славе допро је до мојих чула и прије било какве помисли да ћу се једног дана наћи у Кракову, да ћу се једног дана наћи испред велелепне палате... У раној младости слушао сам приче (до заноса) једног од некадашњих студената те Академије, студента који је још 1923. године из родног Ливна (оног Лијевна о коме смо знали само из народне поезије – „проклетог Лијевна”) преко Сарајева дошао на студије. Слушао сам приче великог сликара Ива Шеремета, академика, космополите, професора прве славне генерације у Школи за ликовну умјетност у Сарајеву, утемељивача Умјетничке галерије БиХ у Сарајеву, оснивача Интернационалне умјетничке колоније у Почитељу. Слушао сам о путу многих Југословена на студије умјетности, слушао сам о путу који је на почетку ХХ вијека отворио Јован Бијелић, или можда неко други далеко раније, али сви који су у првој половини 20. вијека долазили, долазили су с препоруком Јована Бијелића. Слушао сам и причу о сликару Мухамеду Куленовићу и његовим студијама у Кракову. Одбројавао је Шеремет девету деценију кад смо се посљедњи пут срели (1990) у сарајевској галерији (видно је било да му је драг сусрет са мном, јер сам га враћао у младост, у Краков, у Закопане испод Татра).

Уз препоруке свога великог Крајишника Јована Бијелића, свога идола, 1918. године у Кракову на Академији нашао се и Мухамед Куленовић и почео студије код већ у Европи тада познатог сликара и педагога Вајса. Из уписних листова се добро види ко је све долазио на студије умјетности у Краков. Долазили су готово сами племићи, грофови и уз своје

---

* Ванредни члан ЦАНУ

име обавезно уписивали и титуле. Уз име Мухамеда Куленовића стоји *беџ*. Бег из босанског Петровца. И био је бег, само већ тада пропали. Његов отац са породицом, истрзан аграрним реформама, насиљима и пријетњама кметова, преселио се у Травник, одакле му је била жена, школовао синове (даровите и амбициозне) и од њих стварао интелектуалце високог ранга, стварао и љевичаре – комунисте. Мухамед је био најстарији (у краковским документима стоји да је рођен 1891. године, а у свим осталим 1900).

Какав је био Куленовићев живот у Пољској? И колико се о том животу зна? (У Сарајеву ми је остала и пропала књига – рукопис *Судбина умјетника*.) Готово случајно у Пољској сам се сусрео с тим именом. У настојању да се озбиљније упознам са југословенско-пољским културним везама, посебно у области књижевности (ко је све и кад од Југословена превођен у Пољској и обратно) и српскохрватског језика (ко се и у ком времену бавио лингвистичким питањима), као и компаративним темама, одједном се појавило име Мухамеда Куленовића као преводиоца на пољски језик (превео је од Стевана Сремца *Поја Ђиру и ѿја Сѿиру*, превод је објављен у великој едицији *Библиотека југословенска* коју је у Варшави уређивао Јулије Бенешки, и у којој је од 1931. до 1939. године изашао значајан број врхунских југословенских дјела; овај превод као превод не заостаје иза других превода који су изашли испод пера пољских зналаца југословенских књижевности).

Још је једно значајно подсјећање на везе Мухамеда Куленовића са пољским писцима (кад су у питању његове слободарске идеје), на дружења са њима, са истомишљеницима, са људима истих или сличних судбина. Један од његових најближих пријатеља био је Бруно Јасењски, пјесник, прозни писац, драматург, публициста, љевичар трагичне судбине и краја (у Совјетском Савезу под лажним оптужбама ухапшен је 1936. године и осуђен на 15 година робије, умро је 1939. од тешке болести у логорској болници испод Владивостока, а рехабилитован је 1956. године). Његово најзначајније дјело, превођено на многе језике, роман *Палим Париз* Мухамед је превео, али се рукопис изгубио послѣ II свјетског рата код неког немарног босанског издавача, уз још један Мухамедов рукопис о умјетности. Највише је до данас у Травнику сачувано Мухамедових слика рађених у сламорезу.

У опсежној књизи Јањине Ђарновске о Јасењском – *Słowo o Brunonie Jasińskim*, Warszawa, 1978 (*Ријеч о Бруну Јасењском*) потврђује се узајамно пријатељство двају младих умјетника и пријатељство са младошћу из других умјетности. У авангардној послѣјератној краковској младо-

сти нашао се, и себе нашао „залутао ратним путевима до Кракова Србин Хилмо (тако су га звали – Н. В.) Куленовић, испољавао је свој јужњачки темперамент у стварању разних теорија савремене умјетности” (*Zabłąkany wojennymi drogami do Krakowa Serb, Hilma Kulenowicz, wyładowywał swój południowy temperament w tworzeniu różnorodnych teorii nowoczesnej sztuki.*) – каже Ђарновска на 34. страни своје књиге. Куленовићевом духу и темпераменту одговарао је (и најближи био) еруптивни и осјећајни (посебно) Јасењски, јер је „у његовој поезији, у ритмици била нека мекоћа широких простора, која је знала да нагло експлодира”.

И још једно сјећање! У Јагелонској библиотеци радио је слависта (радио је и на славистици као лектор српскохрватског језика), Пољак из Босне, из Травника, Јузеф Ценцек (*Józef Cęcek*), школски друг из Травника Мухамедова млађег брата Скендера (сједјели су у истој клупи и заједно матурирали 1927. године; Ценцека је пут однио коријенима – на студије у Краков, а Скендера у Загреб, растали су се, али је остала врло јака унутарња веза). (Вољели смо сви ми из Југославије Ценцеков дом, право босанско огњиште у Пољској, вољели смо његове приче о Босни, о Травнику, о најбољим ћевапчићима *Под лијом*, приче о Куленовићима...! Вољели смо кад запјева: „Мој Милане, кад у војску поћеш...!” Вољели смо сјетног Пољака који никад ништа друго није био до Босанац у својој Пољској.)

Радећи дуги низ година на монографији о трагичној судбини Мухамеда Куленовића, имао сам срећу да пронађем нека писма и документа (што би сигурно пропали) битна за објашњење важног периода у стваралаштву и опредјељењу његова млађег брата Скендера.

У дугом писму брату (1927) у Кракову, Скендер, матурант у Травнику, каже:

„ (...)

Дакле: премда ме материјалне прилике гњече, никад ме неће присилити, да их последије обожајем. Силни сам противник материјализма. Мој је нзор о том, доћи дотле, да си задовољан, а онда се стопити с поезијом у вјечни загрљај, вјечни цијелов. Ево сам ти разоткрио своје груди, а ти без сумње, видиш младића с илузијама.

(...)

Само пиши све, не таји, брате ништа, јер имадни ти на уму: тако се само руши темељ нашем опстанку. Кад знаднемо све, тек онда се можемо одважити на то да рјешавамо све. Иначе пропаст. То ћутим.

Трамик, 5. / VII. 24.

Brate moj brate!

Karakteristika zadnje tvoje štuplj bila je ova: - (Če, jasno vidim, ti me se odriče. Ali ja ništa mi naravno o tebi ovisan, znaš! I to znaš, da je tvoja protivna zamo! Čuvas. A me ništa. Ali sada ništa mi drugo ne ostoji. -

Čuvas, brate, ovo tvoje. Čuvas.

Ti ništa i ne slušaš, kako li ogorčene izgledale očene. Znaš za tebe. A kako je moj čuvas!! I svaki nas. Ovo zadnje - što ja mogu vam štuplj - u mene i mene. Ali ja ništa i gotu posljedice. I tu su posljedice izgledi ovim listom ja, brate!

Ti, t. j. da i ti, počete se detričati kao školari drugar. Ljudi se, kao se je došlo do vaše protivnosti. I ti, brate, tomu gestu ne ostadoste verni. Ali tu ja, brate, biti u pravu tomu gestu - i odlučiti priču: k djelu.

To je sušta jezgra ovog lista.

Ti sigurno slušaš, u kojem sam mi stajnje. Čuo iko, uve sumo bar mi ostali istinu. Quidlibet stihova: - Kolo svee morali. Ili se me pristaj - ko li gon, što ga doli - A ko doli, gon ustaj. To je divno, brate! - Mi sluš ti sada, doli. Dostalo se ova u Tramik, da se nas iskola (što se ved na djelu kojekakvih molba magledivalo) i da se izgledu ova naravno kinstov (jer je oca jednom došlo seljak oplim vojim) dostalo se ova ludu.

I ovdje se boje, i u pravu sučuju ostala, morala vijednost Polama: pustismo se Sudu, brate, uve nas nosi. A ova nas je došla ogor u potpunu ma- fterjalnu prorašt. Jer sumo bili zavirni, uve, li- jenine, protivlice Polama, a protivnici i ma- fterjalni- nijeg razmišljanja. Pet godina sjedimo u jednoj kući, i pet godina ne plaćamo ti. A sad je došla prorašt, ali manja nego ova, što se odigrala prije 3 godine: da odnese i ova, što ti je ga prve ostalo.

Ми се морамо сјединити. Дођи, брате, да радимо за добро ове наше отаџбине. Њој много треба. А ми ћемо уживати у тому, кад будемо свијесни тога, да јој добро чинимо. Дођи, брате, овамо гдје се изразито ограничио Исток па врши, бој – и прослави се.

(...)"

То је онај период кад су у школској торби младог Скендера већ биле „оцвале примуле”. Прошле су деценије од објављивања *Оцвалих њри-мула* и пјесник *Сџојанке ... и Шеве* давно се придружио старијем брату који се враћа из „ценнетских нара” да заједно завире у „сокаке *сџаре и авлијско цвијеће*”. Пред нама је Скендерово писмо раном младошћу писано 5. јула 1927. године, писано брату, сачеканом истински тек у роману *Понорница*. Пред нама је писмо које је направило велики круг живота: кренуло далеко, било далеко, видјело радости и муке онога коме је упућено и послије свега вратило се тамо гдје вјечито „осоја миришу”. Усуд га је вратио да помогне објаснити каква је била туга породице за сином и братом, да објасни све недаће у којима се нашла несналажљива породица (недаће које доносе велики историјски ломови). За породицу Мухамедове студије су биле велика нада. Али, син се није враћао. Све недаће, сви губици беговлукa ништа су према неповратку најдражег члана породице. Отац у очају пише: „Нема вас к нама... Дјецо моја, надо... ви сте ваљда одлучили да к нама уопће не дођете...” – отац мисли на сина, снаху Пољакињу и унучад. Нијесу знали, нијесу могли ни слутити који су таласи понијели и носили Мухамеда на Академији у Кракову, у школама (у неколико пољских градова) у којима је учио пољску дјецу ликовним вјештинама, све док им се није вратио са цијелом породицом – протјеран као комуниста. Протјеран и одмах по повратку ухапшен, и дуго се није смио кретати без дозволе из града у коме је била цијела породица – града Травника. Међу првим ухапшеним у Травнику 1941. године био је он – Мухамед Куленовић, сликар комуниста. Одведен је у Керестинец. Убијен је заједно са Отокарм Кершованијем и Божидаром Аџијом. Остала је у Травнику жена (његова Пољакиња) и дјеца. Остали су у биједи, стално препадани као „комунистичка копилад”, изнад које су често испаљивани усташки рафали.

Скендер (1910–1978) је 1941. отишао с јединицама Првог партизанског одреда Босанске Крајине. У партизанској борби било му је као и сваком човјеку који не може без слободе (истицао је и изражавао језиком поезије). Скендер Куленовић, пјесник, приповједач, есејиста, драмски писац, романијер, носилац Партизанске споменице, академик, своја нај-

боља дјела написао је у Народноослободилачкој борби. Сам Скендер каже: „Пјевао сам старом душом, само сад кроз лик и језик мајке, птице и борца, а тај језик у свом коријену није могао бити друкчији него онај у првенцима, усисан у мајчином млијеку.” У разговору са Милошем Јевтићем Скендер каже: „*Свака је права литератџура револуција, јер њој стиче – било својом црном сликом садашње стварности било својим романсицистичким дозивима друкчије будућности – на преображај, који је, као што знамо, у неким даљим историјским условима био и бива крвав, а у другим, ипак, је био и бива некрвав, али то нијошће не значи ни идиличан и синокожан начин.*” (*Стигуенско доба, Крлежа, заједнички*; 7 књига изабраних дјела Скендера Куленовића – *Miscellanea*, I, Svjetlost – Sarajevo ... 1983, str. 217). Рано је Скендер почео са литературом и револуцијом, рано је стварао слику о будућности, будућности која је у његовој „представи горјела као усијана стварност”. Али Скендер је не једном истицао да није слутио доцније разне регресивне појаве, национализам, партикуларно сљепо и саможивост, личну грамзивост, потрошачку психологију, отворене или замумуњене притиске на умјетност. Слобода је за њега отворено питање. „Не сматрати се, дакле, никад довољно слободним, увијек умјети пјевати слободно као сужањ...” – истиче Скендер слиједећи Миљковићеве стихове „Хоће ли слобода умети да // пева // као што су сужњи певали // о њој?” Не једном се сусрећемо с тврдњама да је поезија овог досљедног социјалисте, комунисте, љевичарског трибуна нулта тачка егзистенције, а да његова поема о *Стијанки* ... „пева нешто дубље од историје”.

А Скендер говорећи о браћи говори о себи: „Имао сам два брата. Брата Мухамеда који је био сликар. Похађао је краковску сликарску академију. И њега је тако рећи украо Јован Бијелић, сликар из Колонића. То је једно сеоце покрај Петровца, јер је Јован, пошто је завршио сарајевску гимназију и био запажен његов таленат, добио стипендију за Краков уз ангажирање и залагање мога дједа Скендер-бега, који је био градоначелник у Петровцу. И онда је он долазећи овамо преко ферија примијетио мога брата да има талента за сликање и једног дана мога брата је нестало (...).

Кад је режим Пилсудског почео прогон љевичара у Пољској, сви су странци комунисти били протјерани из Пољске. Тако је и он протјеран из Пољске негде 1933–1934. године. Дошао је са женом и двоје дјеце у Југославију. Није се могао запослити. И углавном је живио од продаје слика и потпуно се ангажирао на политичком раду. Послије је постао секретар Мјесног комитета у Травнику. Тако да је око себе окупио читаву једну велику групу травничких радника из фабрике духана, фабрике шибица и разних занатлијских радњи, разних шегрта. И вршили су они

велики утицај на села, на околину Травника и 1941. године, чим су усташе дошле, упале у Травник, потрпали су те раднике и мога брата у камионе и пребацили их у Керестинац. И ту је мој брат Мухамед убијен.”

А други брат Музафер био је много млађи. Заправо, он је био студент права у Београду. Радио је на жељезници. Он је био фудбалер, играо је у подмлатку БСК (Београдског спортског клуба), и то бека. Био је одличан фудбалер. И 1843. године, то ми је Стево Савичевић, који је дошао послије у партизане из Београда, у село Рибник, село покрај Кључа, причао да је била једна велика партијска провала у Београду. Читава афера, био је неки Јанко Јанковић, који је био полицијски агент, шеф агената, али је радио за нас, за Партију, и онда је проваљен, и проваљена је цијела организација на жељезници и брат Музафер проваљен, јер је имао задатак да прави лажне легитимације за излазак у партизане. Молио је Партију да га пусте у партизане. Пошто је ово био важан задатак, Партија га није пустила и одмах је послије хапшења одведен на Бањицу и стријељан.”

Мучена је у рату цијела породица Куленовића, крваво је усташама плаћала за слободарске идеје. „Сестра Ђамка (каже Скендер) је била учитељица. Малтретирали су је као и цијелу моју фамилију. И на крају моју сестру су стрпали у затвор из кога смо је ми ослободили кад смо упали у Травник. Мати је сваких осам дана морал шефу полиције да се лично пријави, а отац је био у кућном затвору. Оца су страховито малтретирали. Мати ми је причала како ју је шеф полиције у Травнику тукао кундаком од револвера, називао је курвом комунистичком. ‘Само си комунистичке псе родила...’ Знало се да сам ја у шуми, а она двојица да су погинула. (...)”

Живјели су Куленовићи у слободарским идејама, живјели су од њих, и за њих умирали!

Nenad VUKOVIĆ

THE FUSION OF FREEDOM AND ART
(creative characters Muhamed and Skender Kulenović)

Summary

Two great artists with libertarian ideas, two brothers obsessed with art, freedom and social justice, Muhamed, a painter, an essayist and a translator; Skender, a poet and a novelist, the author of *Stojanka majka Knežopoljka* (*Stojanka, the Mother from Knežopolje*), *Ševa* (*The Lark*), *Ponornica* (*Lost River*). Everything they created has high artistic value and their lives are the examples of socially engaged lives, not at the expense of art. Kulenović brothers lived *in* libertarian ideas, they lived *from* the libertarian ideas and they died *for* them!

